

УДК 378

DOI 10.32755/sjeducation.2021.01.087

ПІЗНАВАЛЬНА САМОСТІЙНІСТЬ УЧНІВСЬКОЇ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Єрмак Сергій Миколайович, кандидат педагогічних наук, доцент;
начальник факультету підвищення кваліфікації персоналу ДКВС України,

Академія Державної пенітенціарної служби

(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,

e-mail: sergey.yermak@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-5069-1001

Гетта Василь Григорович, кандидат педагогічних наук, професор;
професор кафедри технологічної освіти та інформатики,
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка

(14013, Україна, м. Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53,

e-mail: getta1942@ukr.net)

ORCID: 0000-0003-3057-9976

У запропонованій статті йдеться про важливу освітню проблему – розвиток пізнавальної самостійності учнівської і студентської молоді. Треба зазначити, що ця проблема завжди була актуальною, свідченням цього маємо численні педагогічні дослідження. Обумовлено це тим, що розвиток науково-технічного прогресу постійно висуває перед освітньою галуззю все нові й нові вимоги, вирішення яких значною мірою залежать від готовності молоді, яка навчається, до їх виконання. Загострилася актуальність цієї проблеми у зв'язку з потребою перейти на дистанційну форму навчання, за якої успіх у навчанні значною мірою залежить від пізнавальної самостійності учня чи студента.

Перехід на дистанційне навчання спонукав авторів статті провести аналіз структурних складових пізнавальної самостійності з позиції підвищеної самостійності учнів і студентів в умовах карантину та з'ясувати, на які моменти потрібно звернути увагу в подальшому для більш успішного вирішення зазначеної проблеми.

На думку авторів, покращення пізнавальної самостійності молоді, яка навчається, відбувається шляхом широкого її залучення до пізнавальної самостійної діяльності, під час якої будуть докладатись розумові зусилля, застосовуватись наявні знання і вміння, виявлятись вольові зусилля, почуття, наполегливіше формується досвід пізнавальної самостійності.

Уміння, досвід пізнавальної самостійності не можна передати словами, розповідями чи прикладом. Вона формується і розвивається в процесі активного навчання під керівництвом досвідчених педагогів. Рушійною силою при цьому є інтерес до знань.

Для розвитку пізнавальної самостійності автори пропонують більш широко використовувати активні методи навчання, залучати учнів і студентів

до виконання творчих проєктів, технічної творчості, дослідницької роботи, написання рефератів, вирішення завдань і проблем, використання телекомунікаційних інформаційних технологій тощо.

Ключові слова: індивідуальна робота, пізнавальна самостійність, пізнавальна активність, творча діяльність, проблемне навчання, вирішення завдань.

COGNITIVE INDEPENDENCE OF PUPILS AND STUDENT'S YOUTH IN CONDITIONS OF DISTANCE LEARNING

Yermak Serhii, PhD in Pedagogy, Associate Professor; Head of the Faculty of Advanced Training of Personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine,

*Academy of the State Penitentiary Service
(34, Goncha street, Chernihiv, 14000, Ukraine,
e-mail: sergey.yermak@gmail.com)*

ORCID: 0000-0002-5069-1001

Hetta Vasyi, PhD in Pedagogy, Professor, Professor of the Department of Technological education and Informatics,

*Taras Shevchenko National University "Chernihiv Collegium"
(53 Hetmana Polubotka street, Chernihiv, 14013, Ukraine,
e-mail: getta1942@ukr.net)*

ORCID: 0000-0003-3057-9976

The proposed article addresses to an important educational problem – the development of cognitive independence of pupils and students. This problem has always been relevant, which numerous pedagogical studies tell. It is the fact that the development of scientific and technological progress is constantly making new demands on the education branch, the solution of which largely depends on the willingness of young people to learn. The urgency of this problem has become more acute due to the need of distance learning, in which success in learning depends largely on the pupils or student's cognitive independence.

The transition to distance learning prompted the authors to analyze the structural components of cognitive independence from the standpoint of increased independence of pupils and students in quarantine period and to find out the points needed attention in the future in order to more successfully solve this problem.

According to the authors' opinion, the improvement of cognitive independence of youth is carried out through their broad involvement in cognitive independent activity, during which mental effort will be applied, along with existing knowledge and skills, willpower and feelings, thus, the experience of cognitive independence will be more persistently formed.

Skills and experience of cognitive independence cannot be conveyed in words, stories or examples. It is formed and developed in the process of active learning under the guidance of experienced teachers. The driving force is the interest in knowledge.

In order to develop cognitive independence, the authors propose to use more active teaching methods, involve pupils and students in creative projects, technical

creativity, research, writing essays, solving tasks and problems, the use of telecommunications information technology and more.

Key words: *individual work, cognitive independence, cognitive activity, creative activity, problem-based learning, problem solving.*

Постановка проблеми. Нові дедалі зростаючі вимоги, що виникають перед шкільною і вищою освітою, зобов'язують її працівників втілювати в практику провідні ідеї і принципи навчання та виховання. Однією з найважливіших проблем сьогодення як для науки, так і практики є розвиток пізнавальної самостійності молоді, яка навчається. Карантинні обмеження, що запровадив уряд у зв'язку з розповсюдженням коронавірусної хвороби (COVID-19), спричинили перехід освітньої галузі на дистанційне навчання.

Без сформованої пізнавальної самостійності марно сподіватись, що під час дистанційного навчання учні та й студенти здобудуть повноцінні знання, а особливо вміння та практичні навички, а надто, що в них будуть сформовані ключові та предметні компетентності. Щоб це відбулося, потрібна кропітка робота з повсякденного формування вмінь і навичок самостійного здобуття знань, їх усвідомлення, узагальнення, систематизації та використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звичайно проблема формування пізнавальної самостійності в молоді, що навчається, не є новою. Ще К. Ушинський висловлював думку: «Слід постійно пам'ятати, що треба передавати учневі не тільки ті чи інші знання, але й розвивати в нього бажання і здатність самостійно, без вчителя, засвоювати нові знання» [5, с. 500]. Такої думки дотримувались і дотримуються багато інших науковців (Г. Адамів, В. Бенера, В. Дьяченко, М. Ісаєнко, М. Козяр, С. Кубицький, І. Лернер, В. Логвіненко, М. Махмутов, Н. Могілевська, А. Морозов, І. Огородніков, В. Пекарчук, П. Підкасистий, В. Пліско, І. Радомський, О. Савченко, В.Серебряк, В. Сидоренко, М. Скаткін Т. Темерівська, Д. Тхоржевський, Г. Яворська та ін.) [1–6]. З часом у результаті нових викликів, обставин, розвитку суспільства вона набуває нової актуальності. Отже, стратегічно вона правильна. Дотримуючись ідеї розвитку пізнавальної самостійності, розвиваючи її, ми зможемо досягнути ще більших успіхів у підготовці моло-

ді до продуктивної праці, до життя. Значно на зростання актуальності цієї проблеми вплинула комп'ютеризація навчання. Сьогодні, а тим більше в майбутньому, немислимо здобувати освіту, не користуючись комп'ютерною технікою, електронними гаджетами, через всесвітню мережу Інтернет.

Формування цілей статті. Наше дослідження присвячене вивченню проблеми формуванню пізнавальної самостійності молоді, яка навчається, на сучасному етапі розвитку загальноосвітньої і вищої школи. Його мета – визначення педагогічних умов і способів розвитку пізнавальної самостійності учнівської і студентської молоді. Чому «учнівської і студентської»? Тому, що цей процес неперервний. На наш погляд, не можна розглядати питання розвитку пізнавальної самостійності, не з'ясувавши основу, закладену в шкільний період навчання.

Виклад основного матеріалу. Принципово важливими положеннями, з яких ми виходили, є: життєво важливий зміст навчання, який допомагає молоді зрозуміти навколишню дійсність; запит суспільства в забезпеченні всебічного розвитку особистості; потреба держави у високоосвічених громадянах. Стимулом до розгляду проблеми стало переконання, що пізнавальна самостійність є найважливішою умовою успішного навчання і розвитку людини.

Проблема виховання самостійності, пізнавальної самостійності в учнів, студентів актуальна завжди. Причиною того є науково-технічний прогрес, який повсякчас потребує високоосвічених людей. На кожному етапі розвитку суспільства було своє розуміння понять «самостійність» та «пізнавальна самостійність».

Спочатку увага вчених-педагогів була зосереджена на формуванні учнівської молоді самостійності в навчанні (Р. Мікельсон, Б. Єсіпов, М. Данилов та ін.). Важливою подією в теорії розвитку самостійності учнів у навчанні була праця Є. Голанта, в яких він самостійність розглядав як першочергову умову всебічного розвитку особистості учня [1, с. 11]. З того часу поняття «самостійність» ввійшло в шкільну практику, трансформуючись в поняття «домашнє завдання» і розглядалось як додаткова самостійна робота учня над навчальним матеріалом. Наприкінці 60-х років минулого століття почали з'являтися пра-

ці педагогів, в яких йшлося про пізнавальну самостійність (Л. Арістова, М. Морозова, Д. Вількеєва та ін.).

Одним з перших дослідників розвитку пізнавальної самостійності був М. Данилов, саме він сутність пізнавальної самостійності вбачав у потребі й умінні учнів самостійно мислити, здатність висловлювати свою думку, орієнтуватись у новій ситуації, застосовувати знання для вирішення нових завдань [2, с. 33].

Глибокого розвитку проблема пізнавальної самостійності здобула у працях П. Підкасистого, який розробив модель самостійної діяльності учнів, з'ясував роль задач, системи завдань у формуванні пізнавальної самостійності, розробив класифікацію самостійних робіт [4].

У цей час поряд з поняттям «пізнавальна самостійність» вживається поняття «пізнавальна активність». Пізнавальна самостійність і активність стали якісними характеристиками пізнавальної діяльності. Активність означає свідоме, вольове, цілеспрямоване виконання розумової праці, яка спрямована на оволодіння знаннями, вміннями та навичками. Пізнавальна активність і самостійність взаємообумовлені, підсилюють одна іншу.

Пізнавальна самостійність є складним, багатоструктурним поняттям, пов'язаним з багатьма факторами навчального процесу – знаннями, вміннями, навичками, розумовим розвитком, наявністю досвіду творчої діяльності, а також мотивами пізнання. Між його компонентами відбуваються різноманітні зв'язки.

Лернер І. у своєму дисертаційному дослідженні [3] запропонував структуру пізнавальної самостійності (рис. 1).

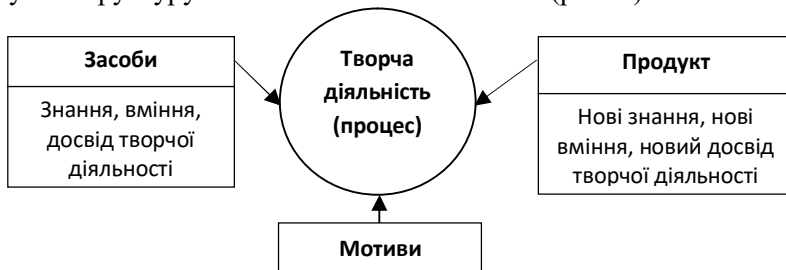

Рис. 1. Структура пізнавальної самостійності (за І. Лернером)

В її основу він поклав характер пізнавальної діяльності в процесі пізнання. Вона дає можливість зрозуміти не тільки

структуру пізнавальної самостійності, а й механізм навчального процесу.

Більш розгорнуту схему пізнавальної самостійності запропонувала Т. Шамова. В ній простежується взаємозворотний зв'язок між структурними компонентами (мотиваційним, змістовним, операційним).

На наш погляд, суттєвим недоліком цих схем пізнавальної самостійності є те, що в них не відображений розумовий розвиток учня. Більше того, не відображений вплив пізнавальної самостійності на розумовий розвиток. Тому авторський погляд на структуру пізнавальної самостійності представлено на рис. 2.

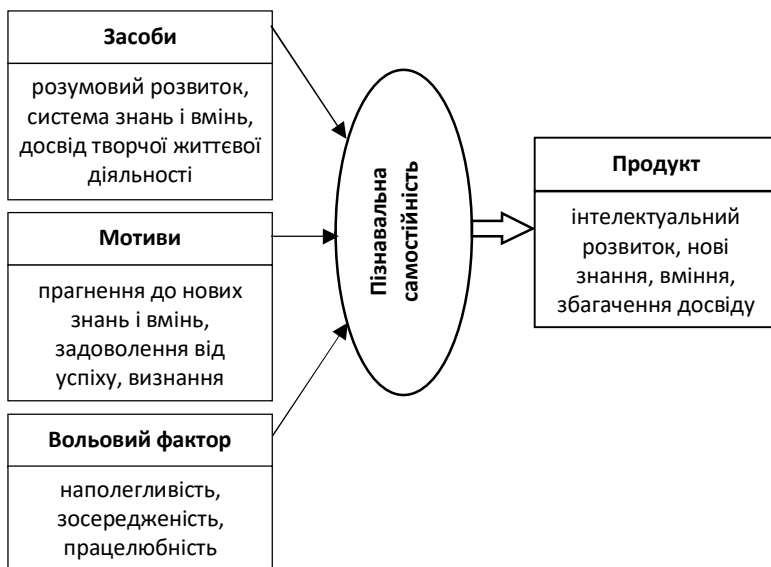

Рис. 2. Структура пізнавальної самостійності (складено авторами)

До засобів пізнавальної діяльності, на наш погляд, можна правомірно віднести розумовий розвиток того, хто навчається. Адже його можна вважати не тільки засобом, а й критерієм пізнавальної діяльності. Тільки розумна людина може творчо мислити. Блонський П. зазначав: «Пуста голова не міркує: чим більше досвіду і знань має ця голова, тим більше здатна вона міркувати». Хоча це висловлювання образне, проте справедливе. Мислити може людина тоді, коли здатна порівнювати, протиставляти,

аналізувати, синтезувати і робити висновки. Але, щоб ці операції виконувати, потрібно мати знання, володіти певними вміннями та мати досвід творчої діяльності, до того ж і не тільки творчої, а й життєвої.

На жаль, частина учнів та й студентів схильна шукати відповідь на всі запитання в мережі Інтернет. Звичайно, так простіше і швидше. Таким чином можна стати ерудованим, але не розумним. У такому разі ні про яку пізнавальну самостійність не може бути й мови. Крім того, втрачається й мотиваційний компонент пізнавальної самостійності. Адже, яке може бути задоволення від кимось відкритих знань.

Страждає й вольовий компонент. Пошук відповіді на те чи інше запитання в мережі Інтернет не потребує вольових зусиль, просто треба вміти вести пошук. Можливо наведені міркування спрощені, але вони близькі до правди. Звичайно не всі знання треба відкривати своїми інтелектуальними зусиллями, частину з них можна отримувати репродуктивно. Не будеш же заново відкривати закони Ньютона. Але щоб їх усвідомити, треба правильно застосувати потрібні розумові зусилля, наполегливість.

Розглянута структура дає можливість з'ясувати дидактичні умови успішного розвитку пізнавальної самостійності як учнів, так і студентів.

Наукові дослідження підтверджують здоровий глузд щодо основної умови – безпосереднє залучення того, хто навчається, в процес пізнавальної самостійної діяльності, в якій він докладає свої розумові зусилля, застосовує наявні знання і вміння, докладає вольові зусилля, почуття, тим самим здобуває досвід пізнавальної діяльності. Уміння, досвід пізнавальної самостійності не можна передати словами, розповідями, прикладами.

Отже, головна мета включення того, хто навчається, будь-то учня чи студента, це отримання досвіду пізнавальної діяльності.

Складність виконання цієї умови полягає у знаходженні механізму залучення того, хто навчається, в активну пізнавальну діяльність. Формально можна сказати, що треба в навчальному процесі використовувати активні методи навчання. Беззаперечно, але не конкретно. Наш досвід свідчить, що найкращим способом залучення учнів і студентів до пізнавальної діяльності є

розв'язання задач. Будь-яка задача для розв'язання вимагає інтелектуальних зусиль, наполегливості, мислення. Різноманіття типів задач дає можливість використовувати їх з різною метою: розвитку тієї чи іншої складової пошукової діяльності, формування необхідних операцій мислення, індивідуальної роботи, стимулювання пошуку тощо.

Не менш важливим у цій справі є використання проблемності. Суперечності, закладені в проблемі, створюють у того, хто навчається, особливий психологічний стан – проблемну ситуацію, яка мобілізує всі фактори пізнавальної діяльності та спонукає до пошуку відповіді. Особливо корисною є система проблемних завдань, в якій передбачено поступове зростання їх складності з метою реалізації 3-х функцій: пізнавальної, розвивальної і виховної.

Залучення учнів і студентів до творчої діяльності – дослідницької, технічної та наукової роботи є ефективним засобом розвитку пізнавальної самостійності. Ніщо так активно не впливає на всі фактори пізнавальної діяльності, як радість відкриття, навіть відкриття для себе.

Написання рефератів, творчих робіт, виконання проєктів мають значні можливості учнів і студентів до пізнавальної діяльності. Пошук необхідної інформації, структурування її, узагальнення, підготовка доповідей та й сама доповідь несуть творчий характер, спонукають до творчої діяльності, що безумовно позитивно впливає на розвиток пізнавальної самостійності.

Особливо ефективною є проєктна діяльність. Для створення і виконання творчого проєкту треба визначитись з його задумом, темою, метою, проаналізувати можливості виконання, здійснити планування роботи та спрогнозувати результат. Кожний етап виконання проєкту потребує інтелектуальних зусиль, наполегливості та відповідальності. Велике виховне значення мають колективні проєкти, в яких кожний учень чи студент відповідає за свою ділянку роботи. Змагальний характер роботи стимулює пошук, організовує виконавця, виховує відповідальне ставлення до роботи.

Під час виконання індивідуальних проєктів часто виявляється психологічне явище, яке називається прокрастинація. Його вияв полягає в тому, що учень чи студент зволікає з виконанням

проекту, кожного разу відкладає роботу на потім, заспокоює себе та інших надуманими причинами. При колективному проекті прокрастинація виявляється рідко, бо гальмування виконання проекту відразу ж відчутне і його виконавці миттєво відповідним чином зреагують. Проте колективне виконання проекту буде корисним тільки тоді, коли воно правильно організоване, з використанням методів творчого пошуку вирішення проблем. Наприклад з використанням методу «мозковий штурм». Чіткий розподіл ролей, можливість вільно висловлювати свою думку, аргументована критика, колективна оцінка пропозицій сприяють активності мислення, бажанню внести щось своє у вирішення спільної проблеми. Крім того, кожний учасник колективного пошуку вирішення проблеми відчуває потребу в знаннях і вміннях. Це і є найголовнішим результатом для подальшого розвитку пізнавальної самостійності.

Значний вплив на розвиток пізнавальної самостійності має залучення учнів і студентів до дослідницької діяльності. Теми для дослідження можуть бути різноманітні – сільськогосподарського спрямування, природничо-охоронного характеру, енергозберігаючого напрямку та інші. Цінність їх для розвитку пізнавальної самостійності полягає в конкретності завдання. Очевидна, життєво важлива проблема, нагальна потреба у вирішенні, відомий кінцевий результат. Треба знайти оптимальний, реальний спосіб вирішення. Але щоб його знайти, треба провести експериментальне дослідження, здійснити аналіз результатів, виділити головне, зробити висновки.

Важливим засобом розвитку пізнавальної самостійності як учнів, так і студентів є їх навчання правильно користуватись комунікаційними засобами інформації. Можна стверджувати, що комп'ютерна грамотність є другою грамотністю кожної людини. Треба всіляко запобігати тому, що учень чи студент у мережі Інтернет шукав відповідь на запитання чи розв'язок тієї чи іншої проблеми. Потрібно учнів чи студентів спрямовувати на пошук засобів, знань, які б допомогли самостійно їх з'ясувати. Для цього треба використовувати нестандартні завдання, задачі чи проблеми. Таким чином сформовані навички в подальшому

можуть стати звичкою правильного користування комунікаційними засобами інформації.

Важливою проблемою є навчання як учнів, так і студентів умінням висловлювати думку. Спостереження показують, що користування комп'ютерною технікою призвело до того, що учні і студенти менше стали використовувати літературні джерела в паперовому вигляді, в тому числі підручники та навчальні посібники. Але ж саме вони покликані формувати понятійний апарат тієї чи іншої науки, навчати вмінню правильно будувати речення, лаконічно та аргументовано висловлювати думку. На жаль, як у середній, так і у вищій школі мало практикується така дисципліна, як риторика. Тому треба ширше використовувати семінарські заняття, диспути, бесіди, на яких учні та студенти мали б змогу вчитись правильно мовленню.

Список використаних джерел

1. Голант Е. Я. Некоторые принципиальные вопросы развития самостоятельности школьников. *Вопросы педагогики* / ред. Е. Я. Голант. Кыштым: ЛГПИ им. Н. И. Герцена, 1944. т. 52. 218 с.
2. Данилов М. А. Воспитание у школьников самостоятельности и творческой активности в процессе обучения. *Советская педагогика*, 1961. № 8. С. 32–42.
3. Лернер И. Я. Дидактические основы формирования познавательной самостоятельности учащихся при изучении гуманитарных дисциплин: дис. ... д-ра пед. наук. Москва, 1970. 810 с.
4. Пидкасистый П. И. Самостоятельная деятельность учащихся. Москва: Педагогика, 1972. 183 с.
5. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения: в 6-ти т. / сост. С. Ф. Егоров. Москва: Педагогика, 1988. Т. 2. 492 с.
6. Пекарчук В. М., Валеев Р. Г. Пізнавальна самостійність курсантів закладів вищої освіти МВС та національної поліції: сутність, рівні розвитку та методи діагностування. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки: науковий журнал / Академія Державної пенітенціарної служби*. Чернігів: Академія ДПтС, 2019. № 1 (2). С. 18–27.

References

1. Holant, E. Ya. (1944), Some Fundamental Questions of Independence Development of Pupils, in Holant, E. Ya. (Ed.), *Questions of pedagogy*, Herzen A.I. Russian State Pedagogical University, Kyshtym, Vol. 52.

2. Danilov, M. A. (1961), Raising Independence and Creative Activity in Schoolchildren in the Learning Process, *Soviet Pedagogy*, No.8, pp. 32–42.

3. Lerner, I. Ya. (1970), *Didactic Foundations of the Cognitive Independence Formation of Students in the Study of Humanitarian Disciplines*: dissertation of the Doctor of Sciences (Pedagogy), Moscow.

4. Pidkasisty, P. I. (1972), *Independence Activity of Students*: Pedagogy, Moscow.

5. Ushynskii, K. D. (1988), *Pedagogical Essays*: in 6 Vol., Pedagogy, Moscow, Vol. 2.

6. Pekarchuk, V. M. and Valeev, R. H. (2019), Cognitive Independence of Cadets of Higher Education Institutions of the Ministry of Internal Affairs and The National Police: Essence, Levels of Development and Methods of Diagnosis, *Scientific Herald of the Sivershchyna. Series: Education. Social and Behavioral Sciences: scientific journal*, Academy of SPS, Chernihiv, No. 1 (2), pp. 18–27.